



ANGLO-RUSSIAN RIVALRY OVER CENTRAL ASIAN KHANATES IN THE 19TH CENTURY

Babur T. Tajiyev

Tutor

Uzbekistan State University of World Languages

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Russian Empire, England, John Lawrence, Bukhara, Khiva, Kokan Khanate

Received: 12.10.22

Accepted: 14.10.22

Published: 16.10.22

Abstract: This article provides information about the foreign relations of Central Asian khanates in the 19th century and the aspirations of the Russian Empire and Great Britain to make these territories their colonies.

XIX ASRDA O'RTA OSIYO XONLIKLARI USTIDA INGLIZ-RUS RAQOBATI

Bobur T. Tojiyev

Tyutor

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Rossiya imperiyasi, Angliya, Jon Lourens, Buxoro, Xiva, Qo'qon xonligi

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asrda O'rta Osiyo xonliklarining tashqi aloqalari hamda Rossiya imperiyasi va Buyuk Britaniyaning ushbu hududlarni o'zining mustamlakasiga aylantirish uchun bo'lgan intilishlari haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

АНГЛО-РУССКОЕ СОПЕРНИЧЕСТВО ЗА СРЕДНЕАЗИАТСКИЕ ХАНСТВА В XIX ВЕКЕ

Бабур Т. Таджиев

Тьютор

Узбекский государственный университет мировых языков

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Российская империя, Англия, Иоанн Лаврентий, Бухара, Хива, Коканское ханство

Аннотация: В данной статье представлены сведения о внешних связях среднеазиатских ханств в XIX веке и стремлениях Российской империи и Великобритании сделать эти территории своими колониями.

KIRISH

Bizga ma'lumki XV asr oxiri XVI asr boshlarida Buyuk geografik kashfiyotlar davri bo'lgan edi. Usha davrda Yevropaning Ispaniya, Portugaliya, Fransiya, Italiya, Angliya va boshqa davlatlari tomonidan dengiz va okean ortidagi insoniyatga noma'lum bo'lgan hududlar: Amerika qit'asi, Hindistonga dengiz orqali borish yo'li, Avstraliya, Tinch va Atlantika okeanidagi bir qancha orollar kashf etildi. Yangi kashf etilgan hududlarda bu davlatlar bayroqlari o'rnatildi va sarmoyadorlari tomonidan o'zlashtirildi. Yangi kashf etilgan hududlardan keladigan ulkan daromadlar, bu davlatlar o'rtasidagi raqobatni ko'chaytirib yubordi va mustamlakachilik siyosatiga aylanib ketdi. Buning natijasida Yevropaning boshqa davlatlari ham zo'r berib o'zining yangi mustamlakalariga ega bo'lishga harakat qila boshladi.

ASOSIY QISM

Bu jarayonlarga ancha kechroq kirishgan Germaniya va Rossiya imperiyasi ham bir nechta dengiz ekspeditsiyalarini amalga oshirishdi va bir qancha yutuqlarga ham erishishdi. Egallangan hududlarda savdo-sotiqning rivojlanishi, Yevropada ishlab chiqarishning rivojlanishiga olib keldi. Endi bu davlatlar yana ham daromadlarini ko'paytirish maqsadida arzon ishchi kuchi, arzon xom-ashyo bazasi va Yevropada ishlab chiqarilgan manufaktura mahsulotlarini sotish uchun Afrika va Osiyo davlatlarining bozorlariga e'tiborlarini qaratishdi. Jumladan bu qit'a davlatlarida ishlab chiqarilgan mahsulotlar Yevropa bozorlarida xaridorgir ham edi. Bu jarayonlar Yevropa davlatlari o'rtasida raqobatning kuchayishiga va hatto urishlarning kelib chiqishiga olib keldi. Ana shunday raqobatlardan biri O'rta Osiyo xonliklari ustidan Rossiya imperiyasi va Angliya o'rtasidagi siyosiy raqobat edi. Yevropaning boshqa davlatlariga qaraganda Rossiya imperiyasining mustamlakalari dengiz yoki okean ortida emas, balki imperiyaga chegaradosh bo'lga hududlar hisobiga kengayib bordi. O'rta Osiyo davlatlari: Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklarining shimoliy chegaralarida Rossiya imperiyasi tomonidan xavflar paydo bo'la boshladi. Hindistonda mustahkam o'rnashib olgan Angliyaning Ost-indiya kompaniyasini ham O'rta Osiyo xonliklarining boyliklari befarq qoldirmadi. Bu ikki mustamlakachi davlat ham O'rta Osiyo davlatlarini o'z ta'sir doirasiga kiritishga zo'r berib harakat qilishdi. Buning natijasida O'rta Osiyo xonliklari bu ikki mustamlakachi davlatning raqobat maydoniga aylanib qoldilar. Qadimdan Buyuk ipak yo'lining chorrahasida joylashgan, muhim iqtisodiy ahamiyatga ega, ichki bozorlari gavjum, arzon ishchi kuchi, qimmatli xom-ashyo bazalariga ega ekanligi hamda xonliklarning

oltin va yer osti boyliklari bu ikki davlatni befarq qoldirmadi. Ikki davlat ham o'z elchilari, savdogarlari, sayyohlari va josuslari orqali bu davlatlarning harbiy kuchi, istehkomlari va savdo yo'llari haqida ma'lumotlar to'play boshladi. Ikki davlat savdogarlari Buxoro amirligining bozorlarini arzon va sifatli mahsulotlari bilan to'ldirib tashladilar. Buning oqibatida xonliklarning hunarmandlari va savdogarlari xonavayron bo'ldilar. Rossiya imperiyasining amirlik saroyida siyosiy ta'siri kuchayib bordi, inglizlar esa saroy a'yonlarini turli xil sovg'a-salomlar bilan o'z tarafiga og'dirib olishga harakat qildilar va bir qancha muvaffaqiyatlarga ham erishdilar. Rossiya imperiyasi O'rta Osiyo xonliklarini bosib olish uchun to'rt marta harbiy ekspeditsiya uyishtirdi. Buning natijasida 1876-yil 19-fevralda Qo'qon xonligi tugatildi, Buxoro amirligi va Xiva xonligi ustidan Rossiya imperiyasining protektorati o'rnatildi.

1869-yilgacha Buyuk Britaniya Vazirlar Mahkamasi O'rta Osiyoda rus armiyasi va ta'sirining rivojlanishi haqida hech qanday tashvish bildirmagan edi. 1836-1841- yillarda Buyuk Britaniyaning Afg'onistonni Hindistonning tub joy hududlari kabi o'zining vassaliga aylantirishiga bo'lgan muvaffaqiyatsiz urinishidan so'ng, Londonning siyosati Hind vodiysidan tashqaridagi yerlarga aralashmaslikdan iborat edi. 1864-yildan Hindiston noibi va aralashmaslik siyosatining ashaddiy himoyachisi ser Jon Lourens 1864-1867-yillarda bir necha bor Xudoyorxon va amir Muzaffarning Ruslarga qarshi harbiy yordam so'rashlarini rad etdi. Buyuk Britaniyaning asosiy maqsadi Afg'onistonni mustaqil chegara davlat sifatida saqlab qolish va Britaniya bilan do'stona munosabatda bo'lishiga qaratilgan edi.

Rossiya Hindiston chegaralaridan uzoq masofada edi. Ammo 1863-yilda otalari vafot etgach, amir Do'st Muhammadning o'g'illari uning merosi uchun qonli kurashni boshladilar, bu tez orada Afg'onistonning yaxlitligini yo'q qilish va Rossiya aralashuvi ehtimolini oshirdi.

Afg'onistonning kuchayib borayotgan siyosiy falajligi va Rossiyaning Amudaryo tomon yurishi natijasida Londondagi siyosatchilar o'rtasida qarama-qarshilik boshlandi. Lourens va Hindiston davlat kotibi Ser Stafford Norkot va Ser Genri Rolinson hamda hind xizmatining boshqa taniqli faxriylari "oldinga harakat siyosati" tarafdorlari bo'lishdi. 1865-yil oktyabr oyidagi "Quarterly" sharhdagi ta'sirli maqolada Raulinson Hindistonni Rossiyaning yondashuvidan himoya qilish uchun zarur bo'lsa, Britaniya Afg'onistondagi Qandahor va Hirotga yurish uchun to'liq erkinlikni saqlab qolishi kerakligini ta'kidladi. Roulinson 1868-yilda Hindiston Davlat kotibi kengashiga to'qqiz yillik tanaffusdan so'ng qayta a'zo bo'lgach, u o'z ishini yanada ko'proq davom ettirdi: rasmiy memorandumda u an'anaviy "harakatsizlik" siyosatidan voz kechishni va Britaniyaning Afg'oniston ustidan protektoratini tashkil qilishni ochiq talab qildi.

Hukumat siyosatini tanqidchilaridan qisman himoya qilish uchun Lorens 1867-yil sentyabr oyida O'rta Osiyoni ingliz va rus ta'sir doiralari bo'lishni taklif qildi. Shunday qilib, Britaniya Rossiyaning Buxoro va Qo'qonga ta'sirining kengayishini xavotirsiz ko'rib chiqishi va hatto

bunday ta'sirning "sivilizatsiya effekti"ni qo'llab-quvvatlashi mumkin edi. Norkot Lorensning taklifini keraksiz deb rad etdi va bosh vazir Lord Derbi Rossiya bilan qandaydir kelishuvga ishonish mumkinligiga shubha qilgan bo'lsa-da, vitse-qirol 1868-yil noyabrda Rossiyaning Buxoro ustidan qozongan yakuniy g'alabasi va Roulinsonning tajovuzkor shartnomasini olganidan keyin o'z taklifini qayta tikladi.

1869-yil 4-yanvarda Hindiston rasmiy ravishda Ravlinsonning takliflarini rad etdi, buning o'rniga "Rossiya bilan o'zaro tushunish", bu orqali ikkinchisi "qattiq, ammo xushmuomala tilda, unga Afg'oniston yoki bizning chegaramizga tutashgan biron bir davlatning ishlariga aralashishga yo'l qo'yilmasligini tushunishi mumkin. 1868-yil dekabr oyida o'zining birinchi vazirligini boshlagan Gladston hukumatning og'irligini Lourens va o'rnatilgan siyosat yelkasiga tashladi. Biroq, Markaziy Osiyoni ta'sir doiralari bo'lish uchun bosim o'tkazish o'rniga, Gladstonning tashqi ishlar kotibi, graf Klarendon 1869-yil fevral oyida Londondagi Rossiya elchisi baron F.I. Brunnovga Rossiya va Britaniya mulklari o'rtasida "neytral hudud" bo'lishi kerakligi haqida gapirdi. Knyaz Gorchakov bu g'oyani olqishladi (bu g'oyani inglizlarga birinchi marta 1844 yilda o'zidan oldingi graf Nesselrode taklif qilgan edi). va Afg'onistonni "mustaqil zona" roli uchun taklif qildi va Rossiya bu mamlakatni "Rossiya o'z ta'sirini amalga oshirishi mumkin bo'lgan doiradan butunlay tashqarida deb hisoblaydi" deb e'lon qildi.

Gorchakov shunday qilib, Rossiya ta'sir doirasidan tashqarida neytral zonani nazarda tutgan. London, albatta, Afg'onistonni zararsizlantirishga qarshi tura olmadi. 1869-yil aprel oyida Hindiston hukumatining bosimi ostida Klarendon Gorchakovning taklifini rad etdi.

Neytral zona va ikkita ta'sir doirasi tushunchalari, agar neytral zona ikkita ta'sir doirasi o'rtasida joylashgan bo'lsa, mos keladi. 1869-yilning noyabrida esa London va Kalkutta neytral zonani tashkil etish imkoniyatini rad etishdi. Amir Sheralixon Afg'onistonning to'g'ridan-to'g'ri Amudaryogacha samarali nazorat qilganiga ishonch hosil qilib, Klarendonning dastlabki pozitsiyasidan voz kechib, xuddi Do'st Muhammad hukmronligining so'nggi yillarida bo'lgani kabi Amudaryoni Afg'onistonning shimoliy chegarasi deb da'vo qildilar. 1870-yil fevral oyida Buyuk Britaniyaning Sankt-Peterburgdagi elchisi Ser Endryu Byukenan Gorchakov va Stremouxovga Rossiya chegarasida "bir qator nufuzli (ta'sir ko'rsatadigan), lekin irmoq yoki neytrallashtirilmagan davlatlar" yaratish orqali Rossiyaga Kalkuttanikiga o'xshash siyosat olib borishni taklif qildi. 1872-yil noyabrda Rossiya tashqi ishlar vazirining o'rinbosari Vestman yana neytral hudud g'oyasini ko'targanida, Byukenanning vorisi Lord Avgust Loftus "neytral zona" atamasi faqat yolg'on gapirayotgan mustaqil davlatlarni nazarda tutgan deb javob berdi.

Afg'onistonning janubiy chegarasi va Rossiya chegarasi o'rtasida va bu g'oyani shimolda Buxoro va hatto, ehtimol, Amudaryoning janubidagi Afg'oniston mukammal tarzda ifodalaydi. 1870-yilda tashqi ishlar idorasi Klarendonning o'limi to'g'risida, Loftusning Vestmanga aytgan

so'zlarini ma'qullagan, bu masala bo'yicha Britaniyaning rasmiy nuqtai nazari sifatida qabul qilinishi mumkin. Londonning fikricha, neytral zona haqiqiy ma'noda neytral emas edi; u Amudaryoning har ikki tomonida ingliz va rus ta'sir doiralari iborat edi. Biroq Rossiya uch yil davomida Amudaryoni Afg'onistonning shimoliy chegarasi sifatida qabul qilishdan bosh tortdi va daryoning yuqori oqimidan janubda joylashgan Badaxshon va unga qaram bo'lgan Vaxon bilan birgalikda mustaqil davlat uni saqlab qolgan davlat ekanligini ta'kidladi. Neytral zona Buxoro, Qo'qon va Qashg'ar xavfsizligi uchun hayotiy ahamiyatga ega edi. Badaxshon daryoning o'ng qirg'og'idagi yerlarga xanjardek kabi edi. Afg'onistonning bu strategik xanjarga ega bo'lishi, ayniqsa, Buxoroning yaqinda qo'lga kiritgan Ko'lob ustidan nazoratini xavf ostiga qo'yadi, uning sobiq qochoq begi afg'on amiri saroyida yashagan. Amudaryoning butun uzunligini Afg'onistonning hududi deb tan olishni rad etish orqali Sankt-Peterburg Afg'oniston va Buxoro o'rtasidagi asosiy yo'llardan uzoqda joylashgan tog'li hudud bilan chegaralangan bo'lsa ham, aslida neytral hudud yaratish tarafdori edi. Rossiyaning arzimagandek tuyulgan bu masalada turib olishi, shubhasiz, Rossiyaning Xiva bilan bog'liq qiyinchiliklari hal etilgunga qadar, O'rta Osiyoni majburiy joylashtirishdan qochish uchun qilingan taktik qadam edi. Xiva dushmanligicha qolganda Angliya bilan tuzilgan kelishuv Rossiyaning xon bilan muomala qilish erkinligini cheklashi mumkin edi. Mayning 1869-yil iyun oyida Xivani Rossiyaning ta'sir doirasiga kiritish to'g'risidagi taklifi Rossiya manfaatlariga ko'proq mos kelgan bo'lsa-da, hech qachon Sankt-Peterburgga rasmiy taklif sifatida yetkazilmagan. Shunday qilib, Xiva masalasi hal etilmagan va Britaniya allaqachon erishilgan hududiy yutuqlarni tan olishdan boshqa hech narsa yutmagan holda Markaziy Osiyoni tartibga solishdan Rossiya ko'p narsani yo'qotdi. Hindistonga yondashuvlar tashvishi tufayli muzokaralarni boshlagan Britaniya nihoyat ularni muvaffaqiyatli masalaga majbur qildi. 1872-yil sentyabr oyida Lord Granvil Sankt-Peterburg sotib olishga tayyor bo'lishini to'g'ri taxmin qildi. Angliyaning Xivaga qarshi yaqinlashib kelayotgan yurish paytida Afg'oniston chegarasini London shartlariga ko'ra tartibga solish orqali yaxshi niyati. Garchi Gorchakov Afg'onistonning Badaxshon va Vaxon suverenitetini tan olishga yana bir bor e'tirozlarini bildirgan bo'lsa-da va yana Afg'onistonni neytral hudud sifatida taklif qildi, u Xivaga hujum qilish to'g'risidagi yakuniy qarordan ko'p o'tmay yon berdi. 1873-yil 31-yanvarda u Buyuk Britaniya da'vo qilgan Afg'oniston chegarasini qabul qildi va Britaniya Kobulni tinchlikni saqlashga va keyingi bosib olishdan saqlanishga undash uchun barcha ta'siridan foydalanishini tushundi. Amalda, neytral zonaning har qanday imkoniyati qo'shni ta'sir doiralari foydasiga yo'q qilindi, garchi keyingi bir necha yil davomida Rossiya 1873-yilgi kelishuv Afg'onistonda neytral yoki oraliq zona yaratganini da'vo qildi. 1876-yil fevralgacha Sankt-Peterburg Angliyaning Qo'qonga qarshi operatsiyalariga munosabatidan xavotirga tushdi va nihoyat, Londonning

Afg'oniston xuddi Buxoro Rossiyaning ta'sir doirasiga kirgani kabi Angliyaning ta'sir doirasiga kirganligi haqidagi fikriga amal qildi.

1869-1873-yillardagi Angliya-Rossiya muzokaralari natijasida Buxoro va Afg'oniston o'rtasidagi chegara to'g'risida kelishuvga erishildi va bu ikki davlat o'z ta'siridan – Rossiyaning Buxoroga va Angliyaning Afg'onistonga ta'siridan bu chegarani har ikki tomonning buzilishidan himoya qilish uchun foydalanishi to'g'risida kelishuvga erishildi. Har bir kuch Amudaryoning narigi qirg'og'idan boshlab bir-birining ta'sir doirasini amalda tan oldi. Shu tariqa Angliya Rossiyaning Afg'oniston chegarasini kesib o'tmaslik haqidagi vadasini oldi, Rossiya esa uning Buxoro va Qo'qonga ta'sirini Markaziy Osiyoda manfaatdor yagona imperialistik davlat tomonidan tan olinishini ta'minladi.

Eng muhimi, O'rta Sharqdagi ingliz-rus raqobatini yechishda, harbiy-strategik sohada yangi yutuqlarni ta'minlashda Buxoro iqtisodiyoti Rossiya harbiy kuchlari uchun o'ziga xos bir plasdarm va xom ashyo bazasi sifatida xizmat qiladigan regionga aylanishi nazarda tutilgan edi. Mana shuning uchun ham, Rus hukumat asta-sekinlik bilan qadam-baqadam Buxoro iqtisodiyotiga o'z ta'sirini o'tkazib, uni o'z izmiga tushirib olish siyosatini olib bordi.

Bir so'z bilan aytganda, Buxoro iqtisodiyotining ichki bozorlarida iqtisodiy sohada hukmronlikni qo'lga kiritish uchun avjiga chiqqan Rossiya-Angliya raqobati ularning o'zaro keskin kurashlariga olib keldi va ushbu kurashni bevosita boshlagan ruslar bunda asta-sekinlik bilan to'la ustunlikka erishishga va Buxoro ichki bozorlarining to'la nazoratini o'z qo'llariga kiritishga muvaffaq bo'lishdi. 1881-yilga kelib, Buxoro bozorlarida ruslar va rus tovorlari to'la gegemonlikni qo'lga kiritib, yagona monopol hukmronlik qilish huquqiga ega bo'ldi.

Ushbu holat yuzaga kelganligining isbotini usha paytda Rossiya hukumatining yirik ma'murlaridan biri hisoblangan Charikovning quyidagi so'zlaridan ham yaqqol ko'rishimiz mumkun "Rus tovorlari amirlikda boshqa davlat tovarlariga qaraganda ancha ustunlikka ega. U asta sekinlik bilan xorijiy davlatlar tovarlarini birin-ketin siqib chiqarib, ularning o'rnini juda tez progressiv usulda egallab olmoqda. Uzga davlat tovarlarini esa Amudaryo orti va Hindikushga chiqib ketishiga erishdi".

Rus hukumati o'z tovarlarini Buxoro amirligi hududiga olib kirib, xorijiy davlatlar tovarlarini Buxoro bozorlaridan deyarli to'la siqib chiqarganligiga qaramay, 1890-1895-yillar davomida chet el davlatlari ayniqsa, Angliya zo'r berib yana Buxoro amirligi iqtisodiyotiga kirib kelishga harakat qildi va ochig'ini aytish kerakki bu borada bir muncha yutuqlarni qo'lga ham kiritdi. Ushbu holat Rossiya hukumatini, uning burjua vakillarini qattiq tahlikaga solib qo'ydi. Natijada, ushbu holatning oldini olish bo'yich rus hukumati tomonidan shoshilinch choralar ko'rildi. Peterburgda ushbu masalaga bag'ishlangan bir necha rasmiy darajadagi yig'ilishlar bo'lib o'tdi. Shunday yig'ilishlardan birida rus hukumati ma'murlari Buxoroni yagona Rossiya bojxona

tizimiga kiritishni ma'qul deb topdi va Buxoro amirligi ishtirokisiz bu masalani 1895-yili bir tomonlama hal qilib qo'yildi. Shunday qilib, 1895-yil 1-yanvardan boshlab, Buxoro Rossiyaning yagona bojxona hududi hisobiga kiritildi.

Bizga ma'lumki, Qo'qon xonligining to'la chor Rossiyasiga qo'shib olinishi, Buxoro va Xiva xonliklarini qisman bo'ysundirilishi ingliz-rus aloqalarining, ayniqsa, Yaqin Sharq masalasi bo'yicha raqobatni yanada keskinlashuviga olib keldi.

Ushbu kelishmovchilik hatto Angliya bilan Rossiya o'rtasida o'zaro shartnoma imzolangandan so'ng ham to'xtamadi.

Har ikkala tomon, inglizlar ham, ruslar ham, O'rta Osiyoda o'z mavqelarini va ta'sir doirasi hududlarini zo'r berib kengaytirishga harakat qilishdi.

Angliya bilan Rossiya o'rtasidagi raqobatlar, ayniqsa, XIX asrning 70-yillari oxiriga kelib yanada kuchaydi va keskinlashdi.

1878-1880-yillarida inglizlar ruslar bilan tuzilgan shartnoma va kelishuvni buzib, Afg'onistonda ikkinchi urushni boshlab yuborishdi. Bu esa ingliz-rus raqobatini yanada kuchayishiga olib keldi.

Rus hukumati ham ushbu holatga qarshi, o'z navbatida, shoshilinch choralarni ko'rdi. O'rta Osiyoda o'z mavqeini yanada mustahkamlashga katta e'tibor qaratdi. Aynan mana shu holatda, O'rta Osiyo bilan Rossiyani bog'lovchi temir yo'l naqadar muhimligi rus hukumatiga yaqqol sezildi

Kogondan Qarshi orqali Termizga qadar bo'lgan yangi temir yo'l qurilishi afg'on chegarasi bo'ylab o'tkazilishi rejalashtirilgan edi. Chunki aynan mana shu holat rus-afg'on va ingliz-rus munosabatlariga kuchli ta'sir ko'rsatishi va O'rta Sharqda Rossiya mavqeini yanada mustahkamlashga xizmat qilishi nazarda tutilgan edi.

1907-yilda Angliya qiroli Eduard VII va chor hukumati o'rtasida O'rta Osiyo masalalari bo'yicha ingliz-rus bitimi imzolanadi. Lekin qirol Eduardning o'limidan keyin, taxtga Georg V ning chiqishi, chor hukumatidan Buxoroning chegara qismini mustahkamlash uchun ham ushbu temir yo'l qurilishi zarurligini xalqaro vaziyat yana bir bor kun tartibiga qo'yishni taqazo etdi.

Usha vaqtda Georg V haqida chet el matbuotlarida ma'lumotlar berilib, ularda Angliya o'z mustamlakalarini mustahkamlamoqda, degan gaplar ilgari surilgan edi. Bundan chor hukumati tahlikaga tushib, ingliz-afg'on to'qnashuvi yuzaga kelishi mumkinligini hisobga olib, ushbu temir yo'l qurilishini imkoni boricha tezroq qurib tugatishga harakat qiladi.

1910-yil 25-aprelda Tehrondan chiqadigan "Novoye vremya" ro'znomasida Novatskiyning bergan axborotida temir yo'l qurilishi afzalligi bayon qilinadi. Termiz yo'nalishi bo'yicha loyihalashtirilayotgan temir yo'l nafaqat strategik ahamiyatga ega, balki iqtisodiy tomondan ham qulay bo'lib, u Amudaryoorti davlatlarini Afg'oniston va Shimoliy Hindiston viloyatlari bilan

bog‘lab, savdoni rivojlantiradi. Shu temir yo‘l orqali bizning mahsulotlar ingliz-hind hududlarida yaxshi sotiladi, hatto hozir ham bizning mahsulotlar inglizlarnikiga qaraganda ko‘proq olinadi. Albatta, yo‘l dastlab xarajat qilishni talab qiladi, ammo u shubhasiz O‘rta Osiyoda bizning fuqaroviy va harbiy mavqeimizni yanada kuchaytirishga olib keladi. Ikkinchidan, ertami-kechmi sodir bo‘luvchi rus temir yo‘llari ingliz-hind yo‘llari bilan bog‘lashda birinchi bosqich bo‘ladi. Bu bog‘lanish orqali Rossiya dunyoda yagona bo‘ladigan va G‘arbiy Yevropani Janubiy Osiyo bilan bog‘lovchi tranzit yo‘lini nazorat qiladi. Shu bilan birga, Rossiya sanoati g‘oyat rivojlanadi, ushanda Rossiya o‘z mollarini ingliz mustamlakalariga Angliya arzonroq narxlarda sotish imkoniga ega bo‘ladi, degan fikrni aytadi.

XULOSA

Termiz yo‘lining qurilishi haqida Gubarevich Radobilskiy ham o‘zining „Buxoro va Tunisning iqtisodi“ deb nomlangan ocherkida (SPb., 1905 y) to‘xtalib, jumladan, quyidagilarni aytib o‘tadi: Buxoroning iqtisodi uchun ham bu yo‘l muhimdir. Uning janubi-sharqiy qismidagi mineral boyliklar o‘zlashtiriladi va sotiladi. Bu yerda hosildor hududlar mavjud bo‘lib, hozirda ozroq hajmda bug‘doy, sholi va paxta ekiladi. Temir yo‘l qurilishi amalga oshirilsa, ziroat ekin yerlarining kengayishiga olib keladi. Bu temir yo‘l harbiy harakatlarning tez rivoji va yirik qo‘shin qismlarini tez to‘plash lozim bo‘lganda katta ahamiyatga ega bo‘ladi. Faqat Kogon- Termiz temir yo‘li qurilishi bizning Afg‘oniston va Angliyaga nisbatan bo‘lgan siyosatimiz talablarini qondirishi mumkin.

Tashqi ishlar vazirligi tomonidan Karki garnizoni boshlig‘iga yuborilgan „o‘ta maxfiy ko‘rsatma“da shunday deyiladi: “Biz Afg‘onistonga nisbatan hech qanday g‘araz niyatda emasmiz va uni xohlamaymiz ham. Bizning maqsadimiz inglizlarning Afg‘oniston orqali Buxoroga qarab intilishining oldini olishdan iboratdir”.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Russia’s Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924 Seymour Becker. p.45. This edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2005
2. A.P.Thornton, “Afghanistan in Anglo-Russian Diplomacy, 1869–1873,” *Cambridge Historical Journal*, XI (1953–1955), p. 204–206
3. Polvanov, J. N. (2022). THE MAIN DIRECTIONS AND CENTERS OF LABOR MIGRATION. *Oriental Journal of History, Politics and Law*, 2(03), 42-49.
4. Becker. p.46. This edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2005
5. Russia’s Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924 Seymour Becker. p.46. This edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2005
6. Polvanov, J. N. (2021). THE IMPORTANCE OF PUBLIC CONTROL IN BUILDING A DEMOCRATIC STATE BASED ON THE RULE OF LAW AND THE FORMATION OF

CIVIL SOCIETY AND IN THE MANAGEMENT OF SOCIETY. *Oriental Journal of History, Politics and Law*, 1(1), 4-8.

7. Thornton, "The Reopening of the 'Central Asian Question,'" p. 122

8. Polvanov, J. N. (2021). Different Ways For Human Capacity Building in Poverty Reduction in Uzbekistan. *Oriental Journal of Economics, Finance and Management*, 1(1), 1-5.

9. O'zMA. I-3-jamg'arma, 1-ro'yxat, 10-ish, 27-28-29-betlar.

10. Polvanov, J. N. (2022). HISTORY OF UZBEKISTAN AND SOURCES OF ITS STUDY. *Oriental Journal of History, Politics and Law*, 2(1), 27-37.

11. O'zMA. I-2-jamg'arma, 1-ro'yxat, 277-ish, 18-bet.

12. O'zMA. I-3-jamg'arma, 1-ro'yxat, 19-ish, 45-46-betlar.